

ELS ÚLTIMS SEGLES DE POLLENTIA

M. RIERA RULLAN*
M. ORFILA**
M. A. CAU***

INTRODUCCIÓ

Han passat vint anys des de que l'Ajuntament d'Alcúdia va publicar el tom I de la *Historia de Alcudia*, on M. Tarradell va escriure el que ell mateix anomenà un "Esquema de una aproximación histórica", que va ser una interpretació dels resultats de les excavacions que s'havien fet fins aleshores, comparats amb les fonts escrites i amb el poc que se sabia de la resta de l'illa en època antiga. Entre aquells capítols foren d'especial interès les paraules dedicades als últims moments de la vida de la ciutat romana de Pollentia.

Noves campanyes d'excavació i avanços destacables en el coneixement dels materials de la Antiguitat Tardana, han causat, com és lògic, una revisió a fons de la visió que es tenia dels últims segles de *Pollentia*, i han permès anar matitzant les idees expresades anys enrera.

La majoria de dades que presentam en aquest article ja han estat publicades en altres llocs, però mai en conjunt. És per això que hem volgut aprofitar el Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana per recopilar totes aquestes dades i exposar-les en forma de síntesi, amb l'objectiu de donar a conèixer al públic mallorquí el que fins ara sabem del que va succeir a la ciutat romana de Pollentia des del segle III d. C fins el XII d. C.

UN RECORREGUT PER LA CIUTAT.

La visió que tenim avui en dia de *Pollentia* és molt parcial, ja que encara només s'ha excavat una petita part del total de la ciutat. La primera hipòtesi havia fixat la seva extensió en unes 10 o 12 Ha.¹ però, hi havia indicis suficients per pensar, i així ho han acabat demostrant les intervencions arqueològiques dels últims anys, que en devia tenir algunes més.² Nosaltres pensem que, avui per avui, és impossible calcular la extensió de *Pollentia* fins que no es facin noves excavacions a les zones perifèriques de la ciutat.

* Arqueòleg llicenciat per l'Universitat Autònoma de Barcelona.

** Departamento de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Granada

*** GEOPRO European TMR Network, Department of Archaeology and Prehistory, The University of Sheffield (Regne Unit) i Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona.

¹ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 320.

² M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueologia Cristiana hispànica, Cartagena, 1998* (en premsa).

Fins al moment, disposem de diverses zones excavades de forma sistemàtica i amb una metodologia moderna que ens donen informació dels últims segles de *Pollentia* (FIGURA 1). Sa Portella (amb un tram d'una murada tardana), la Casa de *Polymnia*, Can Viver i Can Basser poden ser considerades com àrees residencials. La zona del teatre es va utilitzar en últim moment com a necròpolis. A Can Reinés, on s'aixecava el fòrum de la ciutat s'han trobat potents nivells de destrucció del segle III així com una murada i una necròpolis tardanes.

Finalment, al costat oest de la carretera que va al cementiri, a unes petites cates de comprovació, es varen trobar estructures arquitectòniques amb materials tardans associats. Per les dimensions reduïdes d'aquestes cates, ens és impossible encara saber quines funcions tenien i en quins moments i com varen funcionar³

LA DESTRUCCIÓ DEL SEGLE III D. C. I EL PROBLEMÀTIC SEGLE IV D. C.

En diverses ocasions i des de fa fins i tot més d'una centúria,⁴ s'ha dit que la ciutat va ser abandonada al segle III d. C. Aquesta és una teoria molt tradicionalista, enmarcada dins les corrents historiogràfiques decimonòniques referides a la decadència de l'Imperi Romà a partir d'aquest segle, i que sovint ha intentat fer quadrar les dades arqueològiques amb les dades de les fonts escrites d'una manera linial. D'aquesta forma, la destrucció i abandonament de *Pollentia* es relacionava amb les incursions de pobles germànics a partir del segle III d. C.

L'arqueologia, de fet, ha permès demostrar que la ciutat de *Pollentia* va sofrir una forta destrucció cap a finals del segle III d. C. "Lo que si parece evidente es que los nuevos descubrimientos vienen a confirmar la importancia de las destrucciones que *Pollentia* sufrió entre el año doscientos cincuenta y tantos y el 280."⁵

Aquestes afirmacions s'escrivien en el 1978 quan només s'havien efectuat excavacions modernes a la zona de Sa Portella, a Can Basser i es començaven a Camp d'En França.

En el 1987, excavada una gran part del fòrum i de les *tabernae* a Can Reinés, a més a més de la Casa de *Polymnia* s'escrivia: "Podemos situar la destrucción entre 270 y 280".⁶ Aquesta crisi del segle III d. C. a *Pollentia* ha estat tractada també en dates més recents per D. Cerdà (1994) qui fa un recopilació de les opinions anteriors.⁷

³ Agraïm a Josep Merino i a Mª Magdalena Estarellas l'informació facilitada.

⁴ J. REINÉS FERRER: *Destrucción de Pollentia, antigua capital romana de Mallorca y sitio que tuvo durante la dominación romana*, Palma, 1863.

⁵ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. Tarradell; A. Arribas; G. Rosselló Bordoy: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 352.

⁶ ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 133.

⁷ D. CERDÀ, D., 1994: La crisis del segle III a *Pollentia* y a dues naus de Cabrera, *III Reunió d'Arqueologia Cristiana e Hispànica*, Menorca 1988, Barcelona, 1994, 289-310.

La destrucció del segle III d. C. s'ha anat documentant pràcticament a tants llocs com s'ha excavat⁸, destacant sobretot la destrucció de les *tabernae* a l'oest del fòrum, de la Casa de *Polymnia* i de la zona residencial de Can Basser. No hi ha dubte doncs de què qualque greu disturbí va sacsejar la ciutat al finals dels segle III d. C.

Més dubtes hi ha en relació a que aquests esdeveniments puguin ser relacionats amb les incursions del pobles germànics, simplement perquè no hi ha cap argument ferm per poder establir aquesta relació. No entrarem doncs en la problemàtica de saber quin fou el motiu d'aquesta destrucció, ja que a les propostes fetes el 1978 -incursions de francs o alamans, revoltes socials -⁹ poca cosa podem afegir, només podem dir que l'arqueologia encara no permet una resposta a aquesta incògnita. En qualsevol cas, independentment de l'origen d'aquesta destrucció, creiem que cal matitzar el que aquesta va significar per a la ciutat.

Els autors abans esmentats afirmaven "la ciudad no salió indemne de este turbulento período ya que redujo su área, lo cual indica ya una cierta decadencia demográfica ya una decadencia económica y más probablemente ambas cosas a la vez"¹⁰ i "amplias zonas urbanas, y especialmente el foro, no tuvieron continuidad desde las últimas décadas del siglo III".¹¹

Els resultats de les últimes excavacions i la revisió dels materials d'antigues campanyes ens han ensenyat que aquesta visió catastrofista de l'evolució de la ciutat era exagerada. La ciutat va continuar funcionant després de la destrucció de finals del segle III dC i, fins i tot, en els segles V i VI va viure un nou reviscolament. Malauradament, tenim poques dades arqueològiques del que succeí a la ciutat durant el segle IV, però creiem que algunes són prou significatives.

La construcció d'una murada a finals del III per defensar la ciutat "una vez pasado el peligro"¹² demostra que tot i que aquesta murada no defensava tota la zona urbana¹³ encara hi havia prou vitalitat a la ciutat com per realitzar una obra de tal envergadura¹⁴ (FIGURA 2). A part d'aquesta murada i que Sa Portella seguia sent una zona residencial, poca cosa més sabem de la topografia urbana de la ciutat durant el segle IV dC. En qualsevol cas, si ens fixam en els materials trobats, podem afirmar que pràcticament a totes les zones esmentades

⁸ A *Pollentia* es troba una enorme quantitat de TSAC per tot arreu. Precisament, és aquesta ceràmica la que s'utilitza com a fòsil director per a la destrucció del segle III d. C.

⁹ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. Tarradell; A. Arribas; G. Rosselló Bordoy: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 339.

¹⁰ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. Tarradell; A. Arribas; G. Rosselló Bordoy: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 346.

¹¹ ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 133.

¹² M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. Tarradell; A. Arribas; G. Rosselló Bordoy: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 318.

¹³ Com hem dit abans, a fora d'aquestes murades s'han trobat estructures que molt probablement funcionaven en època tardana. Encara no podem assegurar que ho fessin en el segle IV dC però, no seria cap temeritat pensar que va ser així.

¹⁴ Aquesta murada localitzada a Sa Portella, que erròniament fou considerada com a límit oest de la ciutat, està construïda "con dos muros paralelos de sillares que representan respectivamente la fachada interior y exterior y cuyo interior se rellena con piedras, tierra, mortero, etc" M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 342. Aquests murs estan construïts amb pedres de molt diferents mides, en general no del tot ben escairades i unides en sec.

(FIGURA 1) n'han aparegut corresponents a dit segle¹⁵ i a segles posteriors. Això ho veiem tant pel que fa a les monedes¹⁶, com pel que fa a la ceràmica¹⁷.

La visió de total decadència de les ciutats del segle IV s'ha anat matitzant en els darrers anys. P. Brown, revisant les fonts escrites i arqueològiques, preferia parlar d'uns nous tipus de ciutats, diferents a les de l'Alt Imperi.¹⁸ Alguns anys després, J. Arce, referint-se a les ciutats de l'Hispania deia "Ni se puede simplificar ni se deben considerar las ciudades bajo el prisma de la época augustea o antoniniana cuando se habla del siglo IV. En este momento las cosas han cambiado y se han transformado profundamente: la ciudad tardorromana se rige por otros presupuestos y presenta una personalidad distinta".¹⁹

El procés de transformació que experimenta la ciutat durant l'Antiguitat Tardana s'ha interpretat segons dues tendències ben diferenciades. Una, l'anomenada pessimista, de la qual és el seu màxim referent G.P. Brogiolo, es caracteritza per defensar una crisi de la vida urbana, proposant un model urbà ruralitzat, caracteritzat per la proliferació d'espais conreats a zones anteriorment urbanitzades i per la desarticulació del teixit edilici, ara caracteritzat per un hàbitat poc cohesionat en el que proliferen les construccions de materials febles o reutilitzats, que en ocasions ocupen àrees públiques. Això seria una conseqüència del final del control urbanístic exercit per les magistratures públiques, coincidint amb el moment de l'inici d'una greu degradació de les ciutats, passant del tipus de ciutat antiga, a un tipus de ciutat altomedieval²⁰

En canvi hi ha una visió més optimista, basada sobretot en base a evidències arqueològiques, on C. La Rocca²¹ proposa que la proliferació de sepultures a l'interior de la ciutat no vol dir que indiquin un abandonament de certes àrees urbanes, sinó que s'han de

¹⁵ Inclús si miram Can Bassar, zona on es documentà la destrucció del segle III, veiem que entre les *sigillata-s* africanes, hi ha un 6,5% de formes del tipus D [M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 344], materials que no comencen a circular fins el segle IV. Per això, caldria revisar aquests materials per veure si efectivament el final de l'ocupació d'aquesta zona va ser o no al segle III dC cosa, ara per ara, discutible.

¹⁶ Del segle IV ja contem amb més d'un centenar: H. MATTINGLY: "Roman Pollentia: coinage and history", *Pollentia. Estudio de los materiales I, Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 243-301. J. M. GURT; T. MAROT: "Estudi dels models de circulació monetària a les Balears: Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, Maó 1988*, pp. 223-233, Barcelona, 1994, 223-233.

¹⁷ Per una visió general de les ceràmiques tardanes aparegudes a les excavacions de Sa Portella, entre les que es troben materials del segle IV d. C. A. ARRIBAS; M. TARRADELL; D. WOODS: "Excavaciones en Sa Portella, Alcudia (Mallorca)", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 75, Madrid, 1973. A. ARRIBAS; M. TARRADELL; D. WOODS: "Pollentia II", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 98, Madrid, 1978.

G. MARTÍN: "Terra Sigillata Clara de Pollentia", *Pollentia. Estudio de los materiales, I. Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 167-240.

P. REYNOLDS: "Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceramic evidence", *BAR International Series*, 604, Oxford, 1995.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, *Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998.

M. L. PALANQUES: *Las lucernas de Pollentia*, Palma, 1992.

¹⁸ P. BROWN: *The Making of Late Antiquity*, Harvard, 1978, 29.

¹⁹ JAVIER ARCE: *El último siglo de la Hispania romana*, Madrid, 1982, 100.

²⁰ G. P. BROGILO: "Transformazioni urbanistiche della Brescia longobarda: dalle capanne in legno al monastero regio di S. Salvatore", *Atti del convegno S. Giulia di Brescia. Archeologia, arte, storia di un monastero regio dai Longobardi al Barbarossa*, Brescia, 1990, Brescia, 1992, 198.

²¹ C. LA ROCCA: "Plus ça change, plus c'est la même chose: trasformazioni della città altomedievale in Italia settentrionale", *Società e storia*, 45, 1989, 721-728.

prendre com a zones públiques. Els estrats de terres obscures que cobreixen certes zones dins de la ciutat, s'haurien de relacionar amb l'aparició d'espais conreats intramurs, però dintre d'una concepció planificada de la ciutat, que articula els assentaments al voltant dels eixos viaris i dels horts. La reutilització de materials, no es veu com un símptoma de decadència, sinó que s'interpreta com una conseqüència de l'existència d'una demanda constructiva. Es doncs, una postura que defensa una profunda transformació de les ciutats en lloc d'una crisi irremediable. Això es veuria confirmat en molts casos amb els exemples de la proliferació de noves fortificacions o amb l'augment de deixalles que serien una prova de l'incapacitat o renúncia per llevar-les, però no necessàriament un indicador de l'abandonament de la vida urbana.

En aquests temps, és també quan es comencen a veure a les ciutats els efectes de la cristianització, comprovant-se una destrucció dels edificis pagans, una construcció d'edificis cristians pel culte (basíliques, baptisteris) amb una aproximació dels habitatges i cementiris a aquests edificis, i una proliferació d'enterraments intramurs. C. La Rocca ens fa veure com aquests cementiris es situaven sempre a zones públiques, molt sovint ocupades anteriorment per edificis públics ara en dessús, demostrant així, que aquest procés d'ocupació no era aleatori ni anàrquic.²² Cal afegir que aquestes teoritzacions no són necessàriament extrapolables a totes les ciutats, i com hem dit, avui per avui, poc sabem de com afectaren aquests canvis a la ciutat de *Pollentia*. Malgrat tot, a *Pollentia*, a partir del segle IV, s'ha de parlar també d'un nou tipus de ciutat diferent de la ciutat altoimperial. Esperem que properes campanyes ens puguin ensenyar quina fou la realitat.

VÀNDALS I BIZANTINS (SEGLES V A X DC).

Abans de seguir amb la nostra argumentació, voldríem fer unes observacions, i és que conèixer les etapes finals de *Pollentia* presenta alguns entrebancs dels quals cal salvar i que són comuns a moltes altres ciutats de l'antiguitat. La ciutat romana de *Pollentia* va ser abandonada en època medieval i no es va tornar a ocupar. Sembla que la ciutat es va anar abandonant lentament, sense destruccions violentes, cosa que fa més difícil reconèixer les últimes fases (les destruccions, en efecte, sempre tràgiques en el moment que succeeixen, solen conservar per a la posteritat una gran quantitat d'informació molt valuosa). A això hem d'afegir que el solar abandonat de l'antiga ciutat es va transformar en font d'aprovisionament de carreus, entre d'altres coses per a la construcció de les murades d' Alcúdia i com a camps de conreu a on el pas de les arades i la sembra d'arbres han fet malbé els nivells més propers a la superfície que corresponen precisament als que més informació podrien aportar sobre el darrer segles de *Pollentia*.

Això ho veiem perfectament al fòrum de la ciutat, on a sobre dels nivells de destrucció de finals del segle III d. C., a molts llocs hi trobam restes constructives arrasadíssimes que com a mínim són del segle IV d. C., i que pel fet d'estar tan fetes mal bé, ens és impossible datar-les amb precisió o interpretar-les funcionalment amb un poc de claredat. En altres llocs de la ciutat els seus excavadors es trobaren amb el mateix: "En las capas más superficiales aparecen en las excavaciones muros [...], que no alcanzan a formar

²² C. LA ROCCA: "Plus ça change, plus c'est la même chose: trasformazioni della città altomedievale in Italia settentrionale", *Società e storia*, 45, 1989, 721-728.

conjuntos planificables. Es probable que algunos de tales restos constructivos sean restos de época vándala, o bizantina, o árabe".²³

Una vegada exposats alguns dels principals problemes inherents a l'excavació de les últimes etapes d'un jaciment com *Pollentia*, continuarem amb el relat que l'arqueologia ens permet desvetllar per els últims segles de la ciutat. Un altre cop haurem de revisar el que s'havia escrit fins ara, i en aquest cas, desmitificar un esdeveniment històric que sembla no va tenir les conseqüències catastròfiques que s'han sostingut tradicionalment. Les fonts escrites²⁴ ens parlen, en efecte, d'accions de saqueig vàndales cap a l'any 425 i de la ocupació vándala de les Illes al 455. En relació a aquests dos fets històrics, molts investigadors van suposar una destrucció ben bé definitiva de la ciutat. Frases com "La acometida que recibirá *Pollentia* siglo y medio después, cuando la acción de los vándalos, no será otra cosa que una repetición, en ese caso con consecuencias definitivas ..., éstos (els vàndals) se limitaran a dar el golpe final a un núcleo urbano ya previamente herido"²⁵; o com "amplias zonas urbanas, y especialmente el foro, no tuvieran continuidad desde las últimas décadas del siglo III",²⁶ avui ja no es poden sostenir.

Dues observacions, derivades directament de les dades arqueològiques, haurien de bastar per demostrar la nostra argumentació: una, la gran quantitat de materials dels segles V i VI dC que s'han trobat a *Pollentia*²⁷; i dues, la prova de que no només segueixen

23 M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 357.

24 Per una aproximació a les fonts sobre aquesta època veure la compilació i anàlisi fets per JOSEP AMENGUAL: *Orígens del Cristianisme a les Balears y el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, Palma, 1991.

25 M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 352.

26 ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 133.

27 Per la vaixela de ceràmica, principalment l'anomenada *Terra Sigillata Africana D*: G. MARTÍN, G., 1983: "Terra Sigillata Clara de Pollentia", *Pollentia. Estudio de los materiales, I. Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 170, 182-184;

P. REYNOLDS: "Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceramic evidence", *BAR International Series*, 604, Oxford, 1995.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, *Arqueomediterrània* 2, Barcelona, 1998, 249-252 i

M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueología Cristiana hispánica, Cartagena, 1998* (en premsa).

Per la ceràmica de cuina: M. A. CAU: "Una fábrica importada de cerámica tardorromana de cocina", *Trabalhos de Antropologia e Etnologia*, vol. 34 (1-2), 1994, 391-417.

M. A. CAU: *Ceràmica tardorromana de cocina de las Islas Baleares: Estudio arqueométrico*. Col·lecció de Tesis Microfitxades, Universitat de Barcelona, 1997.

D. CERDÀ: "La crisis del siglo III a Pollentia y a dues naus de Cabrera", *III Reunión d'Arqueología Cristiana e Hispánica*, Menorca 1988, Barcelona, 1994, 289-310.

Per les llumetes: M. L. PALANQUES: *Las lucernas de Pollentia*, The William Bryant Foundation, Palma de Mallorca, 1992.

Per les monedes: H. MATTINGLY: "Roman Pollentia: coinage and history". *Pollentia. Estudio de los materiales I, Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 243-301.;

J. M. GURT; T. MAROT: "Estudi dels models de circulació monetària a les Balears: Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *III Reunión d'Arqueología Cristiana Hispánica, Maó 1988*, pp. 223-233, Barcelona, 1994, 223-233.

J. M. GURT: "Circulació i història monetària de les Balears des del Baix Imperi fins als àrabs". *Les Illes Balears en temps cristians fins als àrabs*, Institut Menorquí d'Estudis, Menorca, 1988, 59-64.

T. MAROT: "Monedes vàndales i bizantines a Pollentia", *Gaceta Numismática*, 99, IV-90, Barcelona, 1990, 29-33.

funcionant barris residencials, sinó que en un moment posterior a principis del segle V (tpq) o més avançat, la zona del fòrum es defensa amb una nova murada. De barris residencials que segueixin funcionant tenim el clar exemple de Sa Portella. Es suficient revisar la publicació de la memòria d'excavacions de Sa Portella²⁸ per adonar-se d'aquesta continuïtat en època tardana, reflectida en diverses produccions ceràmiques.²⁹

De la murada construïda segurament amb posterioritat a principis del V d. C. s'ha trobat un tram a la zona del fòrum, just al nord del que fou el capitolí de la ciutat (FIGURES 3 i 4). Aquest tram està orientat d'Est a Oest, amb la cara externa mirant al Nord, cosa que elimina qualsevol possibilitat de què fos una part de la murada de finals del segle III, orientada aquesta de Nord a Sud i amb la cara externa mirant a l'Oest. Això també ha quedat demostrat per la comparació de les tècniques constructives de totes dues, i pels resultats de les seves corresponents intervencions arqueològiques.

D'aquesta murada trobada al fòrum, tot i que està molt arrassada, se n'han identificat mes de 40 metres en línia recta. Té una amplada d'uns 4,50 metres i consta d'un doble parament amb un rebliment intern. El parament extern (al Nord) no reaprofitava estructures anteriors, és a dir, que està fet de ben nou. Està fet de blocs de pedra ben escairats, clarament reutilitzats - alguns d'ells estan encoixinats-, lligats amb argamassa, i anivellats mitjançant fragments de ceràmica, sobretot *tegulae*. (UE 5216) Aquesta paret descansa sobre una banqueta de fonamentació (UE 5305) que, juntament amb la primera filada, queden inserides dins la trinxera de fundació (UE 5319).

El parament intern (al Sud), s'ha perdut en diversos trams, i en els que s'ha conservat, s'observen distintes maneres de fer: fet talment com el parament extern, o fet reaprofitant estructures ja existents, com la paret nord del capitolí i la façana nord de les *tabernae*. El rebliment intern està fet a base de bossades de pedres, ceràmiques i tot tipus de materials de construcció (bases motllurades de pilars, fusts de columnes, etc.), intercalades amb bossades d'argamassa (UE 5330).

A la cara nord d'aquesta murada s'aixeca una torre rectangular massissa, amb tres costats ben definits (est, nord i oest). El costat nord mesura uns 4,80 metres, mentres que

T. MAROT: "Aproximación a la circulación monetaria en la Península Ibérica y las Islas Baleares durante los siglos V y VI: la incidencia de las emisiones vándalas y bizantinas", *Revue Numismatique* vol 152, pp. , París, 1997, 157-190.

²⁸ A. ARRIBAS; M. TARRADELL; D. WOODS: "Excavaciones en Sa Portella, Alcudia (Mallorca)", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 75, Madrid, 1973

A. ARRIBAS; M. TARRADELL; D. WOODS: "Pollentia II", *Excavaciones Arqueológicas en España*, 98, Madrid, 1978.

²⁹ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 352.

G. MARTÍN, G., 1983: "Terra Sigillata Clara de Pollentia", *Pollentia. Estudio de los materiales. I. Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 167-240.170.

P. REYNOLDS: "Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceramic evidence", *BAR International Series*, 604, Oxford, 1995.

M. A. CAU: *Cerámica tardorromana de cocina de las Islas Baleares: Estudio arqueométrico*. Col·lecció de Tesis Microfitxades, Universitat de Barcelona, 1997.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'Illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, *Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998, 249-252.

M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueología Cristiana hispánica, Cartagena, 1998* (en premsa).

els costats est i oest en medeixen uns 3,20 (FIGURES 3 i 4).³⁰ La cronologia d'aquesta fortificació no pot ser per ara precisada, tot i que tenim un *terminus post quem* per a la seva construcció gràcies als materials trobats a dins de la fossa de fundació, que ens indiquen que aquesta edificació ha de ser posterior a principis del segle V d. C.

Les característiques constructives (materials reaprofitats de grans construccions), el lloc on està emplaçada (al fòrum, al punt més alt de la ciutat) i la datació aproximada que tenim, fan que sigui molt temptador col·locar la data de construcció d'aquesta estructura defensiva en època bizantina.³¹ i sobretot en temps de Justinià, moment en què l'emperador ordenà construir o restaurar nombrosíssimes obres defensives per tot l'Imperi, tant en el Mediterrani Oriental com en l'Occidental.³² Cal recordar aquí que les Illes passen a mans dels bizantins cap a l'any 534 d C, just després de la conquesta de Cartago al 533.

Aquesta nova fortificació significaria una gran reducció de l'àrea defensada de la ciutat, però no per això suposa un abandonament de la resta del solar urbà. Per exemple, Sa Portella, zona fora murs i un tant allunyada, seguia habitada, segurament d'una forma semblant als *suburbia* que tenia la ciutat de Carthago Spartaria (Cartagena).³³

Tot i aquestes importants dades que ens han fet revisar a fons el que s'havia dit de *Pollentia*, la topografia urbana d'època vàndala i bizantina encara resta sense clarificar. I si fins el segle VI dC el panorama és bastant obscur, a partir del VII encara ho és molt més. I és que a més a més de tots els problemes abans esmentats per poder fer-nos una idea de *Pollentia* durant les seves últimes etapes, ens trobam que a partir de mitjan segle VII desconeixem quines ceràmiques eren les que es feien servir, materials que per les seves característiques i la seva gran perdurabilitat són claus per poder proposar les datacions.

Aquest és un problema comú a tota la Mediterrània, però a Mallorca està molt més accentuat que a molts altres llocs de la Península, en part degut a la manca d'estudis específics. Si a aquest problema amb la ceràmica li afegim l'escassetat de monedes circulant en aquells moments i la manca d'excavacions sistemàtiques en jaciments de cronologia molt tardana, tot plegat fa que el poder identificar la cultura material d'aquells anys sigui ara per ara un problema de difícil solució. Esperem però, que, més tard o més prest, la cultura material dels segles VIII i IX acabí per poder definir-se com ja ha passat pels segles VI i part del VII.

A *Pollentia*, durant els últims anys ja s'han començat a identificar materials ceràmics del segle VII,³⁴ i de cada any se n'identifiquen més.³⁵ D'aquest mateix segle és la moneda

³⁰ Més detalls de les característiques constructives d'aquesta murada a M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueología Cristiana hispánica, Cartagena, 1998* (en premsa).

³¹ EQUIP POLLENTIA: "Resultats dels treballs d'excavació a l'àrea central de la ciutat romana de Pollentia (Alcúdia, Mallorca): avenç preliminar", *Pyrenae*, 25, 1994, 220.

³² PROCOPI:*De aedificiis*. Aquesta possibilitat plantejada no és en cap cas definitiva, i menys si tenim en compte les contradiccions que es van trobant entre les dades arqueològiques i les fonts literàries, i especialment amb Procopi, qui és un fervent apologista de Justinià A. CAMERON: *El mundo mediterráneo en la Antigüedad Tardía 395-600*, Barcelona, 1998, 168-170. Esperem que nous treballs d'excavació ens permetin algun dia desvetllar aquesta incògnita.

³³ S. RAMALLO; E. RUIZ, E.; Mª C. BERROCAL: "Contextos cerámicos de los siglos V-VII en Cartagena", *AEArq*, 69, Madrid, 1996, 135-190..

³⁴ P. REYNOLDS: "Trade in the Western Mediterranean, AD 400-700: The ceramic evidence", *BAR International Series*, 604, Oxford, 1995.

més moderna trobada a Pollentia, una peça de Constans II datable entre el 650 i el 656.³⁶ Del segle VIII, ara per ara no coneixem res. En canvi, del segle IX tenim una troballa extraordinària, feta al solar de Can Reinés l'any 1981. Es tracta d'una peça de ceràmica vidriada "ceràmica a vetrina pesante", trobada pràcticament intacta, anomenada "scaldasale" i de tradició bizantina.³⁷

Estratigràficament, hem pogut observar que per sobre la fortificació del fòrum i una vegada que aquesta havia deixat de funcionar, s'hi va anar formant una gran necròpolis. Aquesta necròpolis perfectament descrita per Arribas i Tarradell³⁸ no es va poder acabar de datar amb precisió, i es va suposar en aquell moment, que aquell "tipo conocido en necròpolis paleo-cristianas" començà a funcionar cap el 300 d. C. Ara, després d'haver vist que la fortificació és posterior a principis del V dC, no hi ha dubte de què aquesta necròpolis se n'hauria d'anar com a mínim cap al 600 d. C. Fins quan va funcionar, encara no ho sabem. També al teatre i als seus voltants hi ha tombes molt semblants que ens indiquen l'existència d'una altra necròpolis d'època tardana en aquell sector. Aquesta presenta igualment problemes de datació i de filiació ètnica.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X), Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998, 251.

M. ORFILA; M. RIERA; M. A. CAU; A. ARRIBAS: "Aproximación a la topografía urbana tardía de Pollentia (Mallorca): Construcciones defensivas", *IV Reunión d'Arqueología Cristiana hispánica, Cartagena, 1998* (en premsa).

³⁵ L'exemplar més tardà per ara és una forma Hayes 109 de TSAD.

³⁶ H. MATTINGLY: "Roman Pollentia: coinage and history". *Pollentia. Estudio de los materiales I, Sa Portella, excavaciones 1957-1963*, Palma, 1983, 280.

³⁷ G. ROSSELLÓ BORDOY: "El portaviandas medieval de Pollentia (Alcúdia, Mallorca)", *BSAL 39*, Palma, 1982.

G. ROSSELLÓ BORDOY; B. COLL: *Ceràmica popular mallorquina*, Col. El disseny a l'artesanía balear, vol. 3, Palma, 1997.

M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X), Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998, 253.

³⁸ ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 135-136. Necròpolis de la que s'han excavat unes 200 tombes. "Estas tumbas fueron abiertas directamente sobre las ruinas de las edificaciones del foro [...], con frecuencia rompen los sillares de las edificaciones del foro, o han sido abiertas las fosas dentro de ellos. Las sepulturas son siempre de inhumación, con el cadáver en posición extendida, en decúbito supino, normalmente con la cabeza hacia el lado W y los pies al E. Pero no hay rigidez en tal orientación, pues en algunos casos se rompe, sin que exista, al parecer, una norma sustitutoria. La cabeza se situaba mirando hacia arriba. La posición normal de los brazos se extendidos a cada lado, o bien cruzados sobre el bajo vientre. En algunos casos los brazos se colocaron en posición de orante, hacia arriba, a ambos lados del cráneo. También puede darse el caso de un brazo extendido y otro sobre el pecho, que puede ser indistintamente el derecho o el izquierdo.

Cabe señalar la poca densidad de enterramientos infantiles. Los cadáveres debieron ser depositados directamente sobre la tierra, simplemente envueltos en un sudario, ya que no se han hallado elementos de indumentaria, como hebillas, botones, etc.

[...] esporádicamente aparecen lo que denominamos osarios, hoyos irregulares, donde hallamos huesos humanos sin conexión anatómica, correspondientes a varios individuos, como si se tratara de inhumaciones secundarias.

Existe un marcado predominio de sepulturas individuales, pero existen también algunas con más de un individuo. Las que tienen mayor número son las del tipo cista, que pueden alcanzar hasta seis.

La tipología de las tumbas puede determinarse así: 1. Fosa simple; 2. Fosa cubierta con losas; 3. Cistas; 4. Fosa con banqueta o túmulo". ANTONIO ARRIBAS; MIGUEL TARRADELL: "El foro de Pollentia. Noticia de las primeras investigaciones". *Los foros romanos de las Provincias Occidentales*, Madrid, 1987, 135. Més informació a R. NAVARRO SÁEZ: "Necròpolis y formas de enterramiento de época cristiana en las Baleares. El mundo funerario", *Les Illes Balears en temps cristians fins als àrabs*, Menorca, 1988/1988.

L'ARRIBADA DE L'ISLAM I EL FINAL DE *POLLENTIA*.

A *Pollentia*, tot i l'abundància de materials d'època islàmica que es van trobant campanya rera campanya, poques vegades se'ls hi ha fet gaire cas. De fet, fins no fa gaires anys pràcticament se'ls ignorava, a no ser que fossin conjunts especialment valuosos. Això, queda perfectament reflectit a les publicacions referents a *Pollentia*, on llevat d'alguna referència, mai s'ha tractat a fons la qüestió de l'ocupació del solar de *Pollentia* en època islàmica. Per exemple, Tarradell deia: "no son vestigios de 'ciudad'. Son restos de viviendas -casi de cabañas- indicando que, como es normal cuando una ciudad muere, la vida no desaparece radicalmente de su área. Este testimonio viene apoyado por ... la cerámica árabe que se puede recoger en las capas superficiales (y, en un caso, dentro de un silo)"³⁹. O les autores Gumà, Riera i Torres que afirmaven "Tanmateix, un cop conquerida l'Illa de Mallorca, *Pollentia* torna a perdre aquest paper i entra de nou en un procés de levitació que perdura fins el segle XII, moment en què definitivament s'abandona la ciutat".⁴⁰

Quin paper va jugar *Pollentia* un cop incorporada l'Illa a l'emirat de Cordova? Això, en el moment en que ens trobam, és una pregunta molt mala de contestar. L'única cosa que podem assegurar, és que *Pollentia* d'alguna manera o altra, seguí habitada fins el principi del segle XII. Aquesta afirmació queda demostrada per les freqüents troballes de ceràmiques vidriades amb decoració en verd i manganès, una producció que a principis del segle XII es deixa de fer.

Una proposta molt suggestiva per a la fi de *Pollentia* és la que Miquel Seguí presentà a Pollença, on a la conferència "Final de l'època antiga principi de l'islam" exposava⁴¹: "... el *Liber Maiolichinus*, Magdalena Riera ho agafa com a peça clau. El *Liber Maiolichinus* narra la croada dels pisans i catalans contra *Mayurqa* (1114). I diu "després que l'impuls habitual del mar les impulsà entraren als teus segurs ports Cabrera i l'endemà els herois llatins arribaren a Pollença, quan els habitants de la vall els descobriren fugiren deixant les seves cases buides de menjar i deixant els camps deserts de ramat que pasturava"(Llibre III vers 261). Magdalena Riera defensa que Pollença seria un error de traducció. El text diu "les costes pollentines"... si atenem al que és el text original els pisans atacarien *Pollentia* i no Pollença com a tal. ... del *Liber Maiolichinus* de la informació que dona tenim que al segle XII acaba definitivament la ciutat romana com a nucli de població".

Aquesta proposta sembla confirmar-se arqueològicament ja que a *Pollentia* no es troben materials almohades (segle XIII), sens dubte els materials islàmics més abundants a Mallorca doncs apareixen en els nivells de destrucció derivats dels grans trastorns que va sofrir l'Illa a partir de 1229 amb la conquesta catalana.

³⁹ M. TARRADELL: "Pollentia. Esquema de una aproximación histórica", a M. TARRADELL; A. ARRIBAS; G. ROSSELLÓ BORDOY: *Historia de Alcudia*, tomo I, Mallorca, 1978, 357) Cal fer esment a un conjunt de peces ceràmiques islàmiques depositades al Museu de Mallorca, procedents de les excavacions realitzades pels senyors Llabrés i Isasi a *Pollentia* entre el 1923 i el 1934, peces que si no hagués estat per la seva notorietat, és del tot segur que s'haurien perdut per sempre.

⁴⁰ M. M. GUMÀ; M. M. RIERA; F. TORRES: "Contextos ceràmics dels segles IV-X a l'Illa de Mallorca", *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X), Arqueomediterrània 2*, Barcelona, 1998, 252.

⁴¹ Aquestes paraules, exposades oralment a Pollença a principis d'any, han pogut ser rescatades del borrador que el nostre estimat amic tenia mig preparat per publicar. Agraïm molt als seus pares les enormes facilitats que ens han donat per poder recuperar-les. També es pot consultar a M. SEGUÍ i NOGUERA: "Final de l'època antiga. Principi de l'Islam", *Prehistòria i història antiga de Pollença*, Anuari, 1998, Pollença, 1998, 99-103.

IL·LUSTRACIONS

Figura 1.- Planta general de las excavaciones de Pollentia.

Figura 2.- Las casas de la zona de Sa Portella.

Figura 3.- Planta del sector excavado del foro de Pollentia.

Figura 4.- Detalle de la zona Norte del Foro de Pollentia.

RESUMEN

Replantejament de les teories tradicionals referents a la crisi que la ciutat de Pollentia pateix al segle III d. C. a partir de les noves dades arqueològiques referides als segles III - X d. C.

ABSTRACT

Replantejament de les teories tradicionals referents a la crisi que la ciutat de Pollentia pateix al segle III d. C. a partir de les noves dades arqueològiques referides als segles III - X d. C.